El castell de Gelida

Gelida

Ubicació

Comarca:	Alt Penedès
Lloc/Adreça:	A la part alta del poble, sobre un esperó rocós al costat del barranc de la font de Cantillepa. S'hi accedeix a partir del barri dels Tarongers.
Alçada:	266

Coordenades:

Latitud:	41.4361070416
Longitud:	1.8696069717407
UTM Est (X):	405561
UTM Nord (Y):	4587788

Classificació

Número de fitxa	08091 - 176
Àmbit:	Patrimoni immoble
Tipologia	Conjunt arquitectònic
Estil / època:	Medieval Pre-romànic Romànic Gòtic Modern Barroc
Segle	X-XX
Estat de conservació	Regular
Notes de conservació:	Castell ACORD GOV/26/2018, de 26 de juny, pel qual es delimita l'entorn de protecció del castell de Gelida, a Gelida (Alt Penedès). DOGC Núm. 7652 - 28.06.2018 RESOLUCIÓ CLT/ 457/2017, de 27 de febrer, per la qual s'incoa expedient de delimitació de l'entorn de protecció del castell de Gelida, a Gelida (Alt Penedès), i s'obre un període d'informació pública. En aquesta mateixa resolució es deixa sense efecte la incoació de l'entorn que segueix: Castell i entorn incoat per Resolució 13/12/1979 i BOE 25/02/1980 Sòl de Protecció Especial (Pla territorial Metropolità de Barcelona, Pla Director Territorial de l'Alt Penedès) Conjunt arqueològic del Castell Declarat BCIN / Monument històric / 22/04/1949 / R-I-51-5486 / 339-

MH-EN / Decret 22/04/1949, BOE 05/05/1949
Castell de Gelida i entorn (Els Tarongers)

Protecció	Legal i física
Tipus de protecció:	BCIN
Observacions protecció:	Segons Disposició addicional 1.2 de la Llei 9/93.
Data aprovació:	dj., 05/05/1949 - 12:00
Número inventari	Inventari del Patrimoni Arquitectònic de Catalunya 382 / Inventari del Patrimoni Cultural Immoble Patrimoni Arqueològic: 7431
Generalitat i altres inventaris	
Accés	Restringit
Ús actual:	Científic/Lúdic/Cultural
Titularitat	Pública
Titular:	Ajuntament de Gelida. Plaça de la vila, 12. 08790 GELIDA

Fitxes associades:

Coves del castell de Gelida (A, B, C)
Col·lecció del Centre d'Interpretació del castell de Gelida
Cementiri vell del castell de Gelida
Església de Sant Pere del castell
Campana Ramona
Campana Jordina
Campana Núria
Col·lecció de l'Associació d'Amics del Castell
Torre avançada del torrent de Sant Miquel
Font del Senyor
Sarcòfag de la família Bertran

Autoria de la fitxa	Martí Picas. INSITU SL
Data de registre de la fitxa:	ds., 18/05/2024 - 23:41

Descripció

Les principals característiques històriques del Castell com a monument han estat radiografiades per l'equip de l'Associació d'Amics del Castell:

Primeres construccions:
El Castell de Gelida, situat sobre un esperó rocós amb un desnivell sud-est / nord-oest, té les seves primeres estructures en la meitat superior de l'esperó. Una muralla robusta tancava aquesta part superior, mentre una torre rectangular barrava l'accés pel costat inferior, al costat d'una església i un cementiri amb tombes antropomorfes. A la part més alta, una potent muralla definia el recinte sobirà, amb espais d'habitat entre aquesta i la torre inferior.

L'església de Sant Pere:
Originalment de planta rectangular amb possible absis quadrangular, l'església de Sant Pere tenia una coberta de teula a doble vessant. Les parets eren de carreus petits, units amb morter de calç. Aquesta estructura es veia complementada per una finestra geminada de l'època. Actualment, a l'interior hi ha una col·lecció important de peces de diferent tipologia. Està conformada com una col·lecció de peces provinents del Castell, de les excavacions i, alhora, com una mostra de part de la col·lecció recollida per l'Associació d'Amics del Castell des de mitjans dels anys 1960, quan es va constituir. Entitat que gestiona l'equipament

històricament.

La peça més destacada que hi trobem a l'interior és el sarcòfag gòtic de Berenguer Bertrand, i el seu fill, Nicolau Bertrand, senyors de la Baronia de Gelida i gran figura transformadora del castell. També és destacable l'altar barroc (1782) donat pel Dr. Melcior Colet l'any 1980. Finalment, fer una menció a la capella de Sant Roc, copatró del poble, en la que en destaca l'enteixinat del sostre.

Desenvolupament del castell fins al segle XIV:
Les modificacions fins al segle XIV inclouen reforços a les torres existents sense ampliar el perímetre del castell. Es dobla la torre est i possiblement es construeix o amplia una torre de planta circular. L'accés al recinte superior es mantenia a través d'una passera sobre el torrent de Cantillepa.

Transformacions en l'església de Sant Pere:
Durant aquest període, l'església s'amplia, es reconstrueix l'absis amb una probable planta semicircular i s'afegeixen arcs torals interns per suportar una nova volta de canó, augmentant l'alçada de l'edifici.

Berenguer Bertran i les reformes del segle XIV:
El 1367, Berenguer Bertran adquireix el castell en estat ruïnós i inicia un ambiciós projecte de reconstrucció. Es restaura completament el mur caigut i es modifiquen els coronaments de les muralles. Es reconstrueix o amplia la torre i es densifiquen les edificacions i la zona del cementiri. A l'interior de l'església es conserva el sarcòfag nobiliari que esdevé una de les millors peces de la col·lecció que es poden veure al castell. El sarcòfag es presenta com una caixa suportada per dos lleons sobre mènsules de pedra. El sarcòfag està decorat amb l'escut heràldic esculpit emmarcat per quadrilòbuls a banda i banda. El frontal, altre cop dos escuts flanquegen una inscripció al centre: "Asi jauen los molt onrats an B.G.N. é an Choalu Bertrand fill seu, les animas dels quals sian an Gloria." El sepulcre va ser profanat l'any 1936, resultant en la seva desaparició temporal fins a ser localitzat al Museu Marès i posteriorment retornat.

Provisió d'aigua i ús residencial:
Es construeix una mina d'aigua per canalitzar aigua des de dalt del castell mitjançant canonades ceràmiques des de la Font del Senyor. Les reformes permeten un ús militar durant diversos conflictes, però al segle XVI, el castell ja no és residencial i es construeix la Casa del Senyor a baix al poble a tocar de la desapareguda església de Sant Miquel i al peu del camí.

Declivi i final del castell:
Després de la guerra de Successió en 1714, el castell es destrueix definitivament per l'obligació del Decret de Nova Planta de Felip V, quedant en ruïnes. Els materials del castell s'utilitzen per a construccions properes i per a forns de calç. L'església de Sant Pere roman dempeus, incorporant el campanar construït amb pedres del castell. També moltes de les cases del voltant reaprofiten materials provinents de la "pedrera" en la qual s'ha convertit el castell. Aquest és un element molt visible a les cases més antigues del barri dels Tarongers.

Últimes edificacions i cementiri parroquial:
El recinte del castell acaba allotjant el cementiri parroquial fins a la construcció del nou cementiri a l'entrada del poble. Això marca la finalització del cicle de vida d'aquest espai històric, que ha vist múltiples fases d'ús des de la seva creació medieval.

La síntesi d'intervencions arqueològiques realitzades al castell des de mitjan segle XX fins a la important actuació de l'1% Cultural dels anys 2000, recollides en l'Inventari de Patrimoni Arqueològic, ha revelat troballes que van des de ceràmica ibèrica fins a elements de la baixa edat mitjana, repartides en diversos recintes del castell. Al recinte superior, s'han descobert estructures com un possible absis semicircular i una torre amb restes d'*opus spicatum*, juntament amb un sistema de distribució d'aigües que data de 1983. A

més, s'han recuperat quantitats significatives de ceràmica medieval fins al segle XVIII durant les excavacions de la cisterna entre 1975 i 1980. Al recinte central es va descobrir un dipòsit d'aigua l'any 1972, i al recinte inferior, s'ha confirmat la presència d'una necròpoli de tombes antropomorfes del segle X. Durant la restauració de l'església, entre 1970 i 1979, es van descobrir finestres preromàniques i una ara de la mateixa època. Les intervencions dels anys 1990 van incloure una exploració el 1991 a la torre del recinte jussà, on es van documentar estructures romàniques i paviments de l'època baix medieval. Posteriorment, l'any 1996, es va investigar una zona al sud-est de la torre quadrangular, identificant estructures del segle XIV. L'any 1998 es van realitzar sondejos que van confirmar l'existència d'estructures importants i nivells arqueològics dels segles XVII i baix medieval. Finalment, entre 2001 i 2002, es va excavar l'àrea afectada per la construcció d'un centre de visitants, confirmant la riquesa arqueològica del lloc. Més recentment, a raó dels aiguats de l'any 2007 que van esfondrar part del mur del cementiri, el 2021 es va procedir a la reconstrucció del mur de tancament. Aquesta intervenció va permetre documentar estructures sota el cementiri que probablement daten dels segles X-XI. El 27 de novembre de 2022, es va concloure la intervenció al mur del cementiri i els treballs arqueològics en aquest espai. Els resultats han identificat que es tracta d'un espai funerari que havia estat actiu des dels segles IX-X fins al XIX, documentant-se un conjunt de tombes antropomorfes i evidenciant una activitat funerària continuada fins a finals del segle XIX, com ho mostren els nínxols i els aixovars funeraris trobats.

Història

El castell de Gelida, testimoni del passat medieval i modern de la regió, s'erigeix en un monument emblemàtic que reflecteix l'expansió de la colonització catalana més enllà del riu Llobregat. Enclavat en un entorn natural imponent, aquesta fortificació va ser el nucli original de població de Gelida fins que, durant el segle XVII, el creixement demogràfic i els esdeveniments de la guerra de Successió van motivar el trasllat de la població cap a la vall, configurant l'actual centre urbà.

Aquesta transformació històrica converteix el castell de Gelida en una peça important de l'evolució urbana i social del terme al llarg del temps. El centre polític medieval era el castell (documentat el 945) i al costat, l'església de Sant Pere, el seu contrapoder (documentada el 998). Paral·lel a aquesta ocupació, també es documenta l'església de Sant Miquel (antic nucli de Gelida on ara hi ha l'església de Sant Pere), amb una cronologia molt pròxima (1080) i que ja estaria vinculada al mateix nucli poblacional del castell.

En les etapes del castell i el poblament, segons Rosselló (2011) hi ha clarament dues etapes. Una primera d'enfortiment comtal clarament vinculada al territori de frontera, i una segona d'afebliment progressiu amb l'auge del món feudal en què el poblament es concentra més al voltant de l'església, pujant el pes de l'església de Sant Pere, i del nucli al voltant de Sant Miquel. L'estructura urbana del nou nucli s'estableix al peu del camí del Castell a Sant Llorenç d'Hortons cap al castell que amb els segles desenvoluparan l'eix dels carrers Marquès de Gelida – carrer Major – carrer del Pi. El castell ha experimentat diverses fases d'ocupació i reconstrucció, destacant-se com a primera les incursions musulmanes de 1108 que van devastar la regió del Penedès.

El castell ha passat per mans de diversos propietaris, inclòs el notable Berenguer Bertran al segle XIV, qui hi va executar importants obres de restauració. El 1367, Berenguer Bertran, un ciutadà de Barcelona i banquer influent, va adquirir el castell i va executar importants obres de reparació. Aquestes renovacions van continuar fins al 1375, any en què Bertran va fer el seu testament, indicant la seva voluntat de ser enterrat al castell. El castell de Gelida no va tenir una sort diferent de la majoria dels castells de Catalunya: el 1714 va ser destruït, encara que fos simbòlicament, amb l'enrunament de la torre de l'homenatge. La construcció és en runes ja el 1780, quan el rector demana permís per agafar pedra per a la construcció del campanar de l'església (BERGADÀ, 1932). Serà la penúltima obra al castell; la darrera serà la instal·lació del cementiri, el 1856.

Al castell s'hi han estat fent excavacions arqueològiques des del 1971 fins a l'actualitat, en tres àrees específiques: els voltants de la torre de forma rectangular, l'accés al castell juntament amb una porció del recinte funerari, i el sector conegut com a Pedró. Ja en un període més recent, s'han dut diverses campanyes d'excavació al castell. Especialment, entre el 1991 i 1998, quan es va intervenir en diferents sectors del castell, que van revelar estructures romàniques i baix-medievals, així com enderrocs datats al segle XVII. Finalment, cal esmentar les dutes a terme entre el 2001 i el 2002, en què es va continuar amb l'excavació en una àrea afectada per la construcció d'un centre d'acolliment de visitants. Els treballs d'excavació i investigació continuen proporcionant noves dades i interpretacions sobre la història i l'evolució del castell de Gelida. A més, el jaciment té un gran potencial per a futures investigacions arqueològiques que poden aprofundir en la comprensió de la vida quotidiana, l'arquitectura i la societat medieval a la regió del Penedès.

Pel que fa a l'estudi i gestió del castell, una figura determinant a la segona meitat del segle XX ha estat el paper que ha jugat l'Associació d'Amics del Castell de Gelida des de la seva fundació el 1965. L'entitat ha estat clau tant en les diferents campanyes d'excavació en diferents èpoques, com en la fase més contemporània, encetada a partir del 2003 amb l'obertura del centre d'interpretació del castell assumint-ne la gestió de l'espai fins a l'actualitat.

L'any 2021 el rector de la parròquia de Gelida, Jordi Tres, va cedir la titularitat de l'església i del cementiri del castell al municipi.

Bibliografia

AAVV (2018). *El sarcòfag de Berenguer i Nicolau Bertran al Castell de Gelida.* Quaderns Gelidencs d'Història i Societat – 5. Ajuntament de Gelida.

ASSOCIACIÓ D'AMICS DEL CASTELL DE GELIDA (2021) *Associació d'Amics del Castell de Gelida.* Programa de Festa Major 2021. p 151 - 153.

BERGADÀ, Lleó (1932): "Gelida i el castell" a *III Aplec Excursionista i de germanor penedesenca*.

CARAFÍ, Enric i MAURI, Alfred (1990). *El castell de Gelida. Síntesi arquitectònica, històrica i literària per al seu millor coneixement.* Associació d'Amics del Castell de Gelida.

CARAFÍ, Mercè (1998). *L'Abans. Recull gràfic de Gelida, 1890-1965*. Efadós Editorial.

MAURI, Alfred i ROVIRA, Ramon (1990). *Guia del castell de Gelida.* Associació d'Amics del Castell.

MACIAS, Josep M.; REMOLÀ, Josep Anton; MESTRE, Mireia (1994). «El castell de Gelida: L'excavació arqueològica de l'any 1991». *Miscel·lània penedesenca*, Vol. 18, pp. 167-188.

MENCHÓN, Joan (2001). «Excavacions arqueològiques al Castell de Gelida. Campanya de 1996». *Miscel·lània penedesenca*, Vol. 26, pp. 69-94.

RIUS, Jaume (coord.) (2011). *Gelida. Retrats d'un temps.* Andana Edicions.

Enllaços d'interès:

El Castell de Gelida
Inventari del Patrimoni Arquitectònic de Catalunya
Excavacions arqueològiques al Castell de Gelida. Campanya de 1996
El castell de Gelida: L'excavació arqueològica de l'any 1991

LA TAULA DEL SERF

TROBALLES ARQUEOLOGIQUES ZONA GOTICA CASTELL,any 2000.Segles XIV i posteriors